

ULUSLAR ARASI İBN SÎNÂ SEMPOZYUMU

Bildiriler

22-24 Mayıs 2008

İSTANBUL

INTERNATIONAL IBN SINA SYMPOSIUM
Papers

May 22-24, 2008

İSTANBUL

I

Mart 2009

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR A.Ş. YAYINLARI

Maltepe Mahallesi Topkapı Kültür Parkı Osmanlı Evleri

Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul

Tel: 0212 467 07 00 Faks: 0212 467 07 99

www.kultursanat.org / kultursanat@kultursanat.org

ULUSLARARASI İBN SİNÂ SEMPOZYUMU BİLDİRİLER

INTERNATIONAL IBN SINA SYMPOSIUM PAPERS

Genel Yayın Yönetmeni
Nevzat Bayhan

Genel Yayın Danışmanı
Prof. Dr. İlhan Kutluer

Yayın Koordinatörü
Müjdat Uluçam
Hasan Işık

Editörler
Mehmet Mazak
Nevzat Özkaya

Kapak
Aydın Süleyman

Yapım

Ekim / 2008 İstanbul
Copyright © KÜLTÜR A.Ş.
ISBN:

Baskı ve Cilt

.....

İbn Sînâ'da Hürriyet

Freedom According to Ibn Sînâ

Yrd. Doç. Dr. Gürbüz Deniz*

Abstract

In this presentation, we attempt to deal with the issue of human freedom in İbn Sînâ by looking at this philosophical system as a whole. In this respect, we dwell on the nature of God's knowledge of things and the realm of separate intelligences. We also discuss the relationships between God and the world, between the human being and his nature, and hence between him, the other existents and the realm of intelligences. In doing so, we inquire into the possibility of human freedom. Moreover, underlying the fact that İbn Sînâ has accepted the phenomenon of du'a and individual responsibility in the hereafter, we attempt to establish the human freedom in his view. Then we examine the actuality of divine eternal knowledge and the nature of potential human knowledge. Finally, explaining the meaning of the determining aspect of God's knowledge vis-à-vis human knowledge, we discuss whether there might be any reconciliation between the two.

a. Tanrı ve Akıllar

İbn Sînâ'nın hürriyet anlayışını tam ve teferruatlı bir şekilde ortaya koymak, bu tebliğin sınırlarını aşar. Biz burada, yukarıdan aşağıya doğru, Tanrı'nın varlıklara ait zatî bilgisi, akıllar âlemi, varolanların doğası gibi meseleleri özet olarak sunduktan sonra, insanın bu sistem içerisindeki konumunu belirleyerek, İbn Sînâ'nın insan hürriyeti sorunu hakkındaki kanaatlerini temellendirmeye çalışacağız. İbn Sînâ'nın felsefi sistemini bütünsel olarak ele almamızın nedeni; İbn Sînâ ile ilgili: a) "Tanrı, tikelleri tümeller cihetiyle bilir" önermesinin bazıları tarafından Tanrı'nın cüziyatı bilemeyeceği şeklinde yorumlanması ve bundan dolayı da Tanrı'nın insanın hiçbir fiiline etki etmeyeceği; b) "Her şey Tanrı'dandır ve hiçbir şey O'nun ilminin dışında değildir." şeklindeki anlayışın ise insana herhangi bir özgürlük alan ve imkanını tanımadığını söyleyenlerin kanaatlerinin tutarlılık derecesini ortaya koymak içindir. Bu itibarla İbn Sînâ'ya göre:

Tanrı, zatı ve sıfatlarıyla bir ve aynıdır. Her şey O'ndandır ve tekrar O'na dönecektir. O'nun

---

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fak.

ilmi bütün varlığı kuşatmıştır. Çünkü O'nun bilmesi yaratmasıdır. Bilme ile yaratma arasına zamansal ve mekânsal hiçbir şey girmiş değildir. Bu nedenle de O'nun bilgisi bilkuve değil bilfiildir. O'nun bilfiil bilmesi, bilgisinin tikeli (cüzîliği) içermeyen yalnızca tümel (küllî) olması değildir. Aksine küllîlik, vakiya uygun bütün tikelleri içermektedir. Tanrı kâbil (alıcı, kabul edici) değil vericidir. Tanrı'nın kâbil olmaması demek her şeyin O'ndan olması demektir. Tanrı'nın ezelf ilminin dışında hiçbir varlık ve bilgi yoktur ki bu bilgi daha sonra veya dışarıdan Tanrı'nın bilgisine dahil olsun. Ancak varlıklara ilişkin zatî/sıfatî bilgi İbn Sinâ sisteminde kaza âlemi olarak tanımlanmıştır ve kaza âleminin, tam bir tarzda ne olduğunu tasavvuru ise imkânsızdır. Bu itibarla Tanrı-âlem bağının anlaşılabilir hali, İbn Sinâ tarafından Akıllar âlemine verilen konum ile belirginleşmektedir.¹

Tanrı'dan ilk aklın sûduruyla beraber, ilk değişim ve ilk çokluk meydana gelir. Değişim ve çokluk öyle veya böyle insan tarafından bilinebilme imkânına sahiptir. Tanrı, İbn Sinâ'nın akıllar âlemi dediği bu akıllara, ay-altı âleme ilişkin bütün bilgiyi bir anda ezelf olarak verir. Bunun yanında varlığa ve varlığın fiili olan değişime ilişkin bilginin ve varlığa getirmenin esası ise sûretlerdir. Bu sûretler de Faal Akıl'a, Tanrı tarafından verilir. Faal Akıl'ın gerek bilgisi ve gerekse failliğinin tek ve mutlak kaynağı Tanrı'dır. Ancak Faal Akıl varlığını Tanrı'dan alması nedeniyle mümkün olduğu için bireyin duasıyla bazen kendisinde değişim söz konusu olabilmektedir. Faal Akıl'daki bu durum; değişmez, mutlak ve ezelf Tanrı bilgisine nispetle öyle veya böyle duaya karşılık vermesinden dolayı insana bir hürriyet alanı tanımaktadır. Tanrı'nın zatî bilgisinde ise herşey belirlidir.

Her şeyin Tanrı'dan ve Tanrı'nın Hayru'l-Mahzlığından dolayı olması Tanrı'nın, varlığı varlık olarak var kılması hiçbir şer şaibesini taşımaksızın varlığın hayır olmasını elzem kılmaktadır. Bu itibarla mümkün âlem, en mükemmel âlemdir. Ancak ilk sûdurdan sonra bütün varlık, varlığını bu ilk mümkün mükemmel varlıktan almasından dolayı şer ortaya çıkmaktadır. Böylece şerrin kaynağı, değişimden dolayı birinden alınıp diğerine verilen ve kendisinden pay alınmasından dolayı şer ilk olarak bu birinci varlığa nispet edilir. Fakat ilk sûdurdaki şer ile ay-altı âlemdeki şerrin içeriği farklıdır. Anlaşılmaktadır ki şer ontik değil, noksanlığa ilişkin ve değişimsel bir durumdur. O zaman kötülük, insan için yalnızca fiilî bir durum olarak belirginleşmektedir. İşte insan için geçerli olan bu fiilî durumun nasıllığı İbn Sinâ'nın ahlâk ile ilgili kanaatlerinde belirginlik kazanmaktadır.

b. Bireysel Sorumluluk

İbn Sinâ'nın ahlâka ait görüşlerinden hareketle insan hürriyetine ve sorumluluğuna baktığımızda, İbn Sinâ'nın bireyin dış dünyaya karşı olan sorumluluğundan ziyade, bireyin kendisine karşı olan sorumlulukları öncelikle ele aldığını görmekteyiz. İbn Sinâ'ya göre insanın kendisine karşı olan sorumluluklarının başında ise hiç kuşkusuz yaratılıştan sahip olduğu potansiyel yeteneklerini teorik ve pratik olarak, hayır noktasında, tezahür ettirmeye uğraşmasıyla

1 "Vacibul (Vucud) akıllara te'sir eder. Akıllar nefislere te'sir eder. Nefisler de ecram-ı Semaviyeye te'sir eder. Sonra Ecram-ı Semaviye bu âleme, yeni ay-altı feleğine te'sir eder. Akıl-ı Mahz'da ise insan nefisini aydınlatacak nur fezeyan eder." İbn Sinâ, *ed-Duâ ve'z-ziyâre*, Risaletü's- Şeyh Ebû Said ile Ebu Ali İbn Sinâ (H.Asî, *et-Tefsîrul-Kur'ânî ve Lugatu's-Sûfiyye* içinde) 1987, Beyrut, s 285 Burada kozmolojik düzenden âlemin yapısına ve insana kadar birbirlerine te'sir eden güçlü bir bağın olduğunu ve bu bağın da kendi içinde tutarlı, insicamlı olduğunu görmekteyiz.

doğru orantılıdır. İster zihinsel mânâda olsun isterse amelî anlamda olsun ortaya çıkmayan bir meleke; Allah yanında, o yeteneklere sahip insana izafeten yok hükmündedir.

En önemli teorik sorumluluk ise, insanın kendisini ilimle donatması ve bu durumunun bütün iyi şeylerin ölçüsü olduğunun farkında olmasıdır. Özellikle Faal Akıl'la ittisal bu noktada büyük önem arz etmektedir. Elde edilen bireysel ve ilâhî ilme göre davranışta bulunmak, insanın samimiyetinin Allah tarafından sınanmasıdır. Varoluşunu, sahip olduğu yeteneklerin kapasitesi nispetinde, değerlerine göre tanzim etmeyen bir insan, hem kendisine, hem Rabbine ve hem de kendisinin dışındakilerine karşı tutarsızdır. Kendisine karşı tutarlı olanın, topluma ve kendisinin dışındakilere karşı da tutarlı olacağı temel kabullerdendir. İbn Sinâ'nın önemle üzerinde durduğu husus şudur ki, bireyin dengede olabilecek bir yapıya ulaşması, onun kendi takdirinde yani kendi iradesi dolayısıyladır. Ancak her birey bu hususta yeteneklerinin potansiyel yetkinliklerine göre farklılıklar arz eder.

İbn Sinâ'nın felsefî sisteminde birey, yaratılıştan sahip olduğu bilkuve akı, Faal Akıl'la ittisal haline getirinceye kadar, kendisinin doğrudan iradesiyle yeteneklerini bilfiilliği kabul edecek duruma getirmesi lazımdır.

Bu aşama bilkuveden, Faal Akıl'a yükseliş olarak, bir taraftan yeteneklerin doğuştan Allah tarafından kendisine verilmesi dolayısıyla ilâhî bir yön ve bilfiillik taşıırken diğer taraftan bu yetenekleri fiil haline getirmesi ise insana düşen bir görev olarak belirginleşmektedir.

İlginç bir durum olarak, bilkuve alanı bilfiil yapmak, Tanrı'nın mutlak kudretine aykırı olmadığı gibi, bu mutlak kudret içinde kalarak insanın kendi davranışını belirlemesi ise teistik dinlerin inanç ve yorumlarına göre insana önemli bir özgürlük alanı açmaktadır.

İbn Sinâ, yeteneğin ortaya çıkması üzerinde dururken bu yeteneklerin kötüye doğru seyirinin varlığına da işaret eder. Temelde bu yeteneklerin kötüye yönelimi, bu yeteneklerin sahip oldukları iyi durumlarının atıl bırakılmasıdır.

İnsan yeteneklerinin, yapıp-yapmama noktasında, insanların davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koyması İbn Sinâ'nın nispeten insan merkezli bir hürriyet alanını kabul ettiğini göstermektedir. Ahlâkî fiiller hiçbir zaman, tabîî bir lütfun sonucu değildir. İnsanın onların ortaya çıkması için aktif bir şekilde çalışması gerekmektedir.

Burada genel olarak değindiğimiz, insan özgürlüğüne ilişkin İbn Sinâ'nın görüşlerini O'nun ahlâkî kanaatleri noktasında kendisinin doğrudan metinlerine müracaatla şu şekilde temellendirebiliriz: İbn Sinâ'ya göre;

“İnsan nefsinin yegâne işi, aklın alanına giren meseleleri kavramaktan ibaret değildir. Bilakis bedenle ortaklaşa yaptığı başka işler de vardır.”²

İbn Sinâ'da ahlâkın kaynağı insan nefsi ve bedenidir. Bunların ortaklaşa yapmadıkları bir şey ahlâka konu olmamaktadır. Bunun yanında nefsin, yaptıklarının farkında (şuurunda) olması ise insan hürriyeti için önemli bir şart olarak öngörülmektedir. İbn Sinâ'ya göre;

“Nâtık kuvvet, kendisiyle insanın bir fiil işlediği, sayesinde zevkin meydana geldiği, bi-

2 İbn Sinâ, *Risâle fi'l-Ahlâk*, (Mecmuatu'r-Resâil fi'l-Mantık ve Gayrihi li İbn Sinâ içinde), Ayasofya No: 4829. Zikri geçen risâle bu yazmanın 119 ile 122. varakları arasındadır. Varak 119a.

lim ve sanatların vücut bulduğu nefis mertebesidir. Öyle ki insan onun sayesinde hangi fiilin kötü, hangisinin iyi olduğunu ayırt eder. Nefs-i Nâtıka (ruh), amelî ve nazarî olmak üzere iki kısma ayrılır. Nazarî, üzerinde tasarrufta bulunma ve onu bir halden başka bir hale dönüştürme imkânımız olmayan mevcudatı insana tanıtır ve öğretir. Amelî olan ise üzerinde tasarruf imkânı bulunan, eşyayı ayırt etmeye ve onu bir halden diğerine dönüştürmeye elverir.”³

İbn Sinâ'nın çerçevesini çizdiği nefis-i nâtıka'nın alanı bir taraftan insan üretimi olmayan soyut bilgi alanını bilebilme iken, diğer taraftan konumuz açısından önem arz eden nefis-i nâtıka'nın eşya üzerindeki fiilî tasarrufudur. Bu tasarruf; varlık dünyasında hem bilginin konusu olarak ve hem de şuurlu bir şekilde yapabilme hakkını yalnızca insana vermektedir. Nefs-i nâtıka sayesinde insan, varlık konumu itibarıyla hem kendisinde üstte olan varlık alanıyla (faal akıl) hem de kendisinden aşağıda olan varlıklarla iletişim kurabilmektedir.

Bu durum insanın özgürlüğü açısından, insana yapabilme yetkisi verdiği gibi insanın sorumlu bir varlık olduğunu da göstermektedir. Ancak insanın bir hürriyet alanına sahip olması ve üstün konumu onun varlık düzeyi itibarıyla diğer varlıklardan bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir. İbn Sinâ'ya göre:

“Takdir, kazanın (icranın) tedricen yöneldiği şeydir. Sanki birtakım basit şeyleri var edebiliyormuş, onların varlık sebebiymiş gibi, sırf kolayca halledildiği için birtakım sıradan işler kaza olgusuna nispet edilir. Halbuki ilk ilâhî emir, insana, yerdeki ve gökteki hadiseleri bilme ve onların künhüne vakıf olma imkânı verseydi, gelecekte neyin nasıl olacağını (insan) bilebilirdi. Söyleneni biraz daha açmak gerekirse, şerefli nefis (ruh) bir şey istediğinde yahut Allah'a dua ettiğinde, melekler bunu öğrenir. Bilir ki duasıyla Allah'a ulaşan, haliyle ve kabiliyetiyle bu mümkünü yaratma tercihini hak ediyor. Dolayısıyla bu düşünce ve tasarımları, maddî dünyada oluşumlar takip eder. Yahut onu dualardaki tasavvurun hidayet yoluyla tedbire tutunma hissine evrilmesi izler.

Bu durum duaların değil, dualara takaddüm eden tasavvurların bir ürünüdür. Şüphesiz bir dua, ve o dua sebebiyle istenen şeyin sûdur edip de gerçekleşmesi yakın bir arayışı hak ettiği için söz konusu dua, dua edenden sâdır olur.”⁴

İbn Sinâ, ilginç şeyler söylemekte ve kader ile insan fiilleri arasındaki ilişkiyi çözmeye uğraşmaktadır. İbn Sinâ'ya göre; ezeli olarak bilmek ilâhî bir durumdur. Bu bilme, insan bir fiilde bulunmadan önce insana da bildirilmiş olsaydı, insan geleceği bilebilir ve dua etmeye ihtiyaç duymazdı. Ancak insan geleceği bilmediği için gelecek hakkında tembel tembel oturup bekleyemez. Geleceğin kendisi için ne olduğunu bilebilmesi, geleceğin vuku bulmasıyla mümkün olur. İşte bu süreç içerisinde insanın Allah'ın emri ve kendisinin yetenekleri doğrultusunda fiilde bulunması ona emredildiği için fiilde bulunması onun olmazsa olmazıdır. Bir taraftan Allah'ın geleceği bildiği, diğer taraftan insanın amelde bulunması. Allah'ın bilmesi, insanın fiilini gerektirse de insanın o fiili bizzat kendisinin kendi insanî doğası dolayısıyla kendisinin yapması, insanı fiilinde ve fiil sürecinde atıl değil dinamik bir konuma getirmektedir. İbn Sinâ'nın deyimiyle; “Herkes yaratıldığı şeye kolaylaştırılır.”⁵ Bununla beraber hatırlanmalıdır ki, İbn Sinâ'nın Tanrı tasavvurunda, Tanrı'nın ilminde bir gelecek veya geçmiş söz konusu değildir ki

3 İbn Sinâ, *Risâle fi'l-Ahlâk*, varak 120a.

4 İbn Sinâ, *Risâle fi'l-Ahlâk*, varak 119b, 120a. “Her kese...”

5 İbn Sinâ, *İşaretler ve Tembihler*; (Terceme, Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli) İstanbul, 2005, s.190; *Kitabu's-Şifa, Metafizik*, cilt,II. (Terceme; Ekrem Demirli, Ömer Türker) İstanbul, 2005, 168

Tanrı bir şeyi geleceğe ilişkin olarak belirlemiş olsun. Ancak kader âleminin bir gereği olarak akıllar âleminde değişim suretleri Tanrı'dan alıp ay-altı âleme vermesinden dolayı insan için ve Tanrı'nın bilgisi adına ve ona izafeten söz konusu olabilmektedir. Fiilde bulunmak, geleceği bilmediğimizdendir. Fiilin sonucunu fiil meydana geldikten sonra bilmemiz ise Tanrı'nın bizim için takdir ettiği'dir. Böylece yapıp-etmelerimizin sonucunu Allah'ın takdiri olarak görmemiz, bir insan olarak bizi hem mütekebbir olmamaya ve hem de ümitsiz olmaya karşı korumaktadır.

c. İki Zıddın Dengesi ve Hür Olma Hali

Ne yapmamız gerektiği meselesi üzerinde İbn Sinâ, daha önce de ifade ettiğimiz üzere, bireyi ve bireyin iç dünyasını dikkate alarak insan davranışlarını anlamlandırmaya çalışmıştı. İbn Sinâ'ya göre;

“Her fazilet, iki rezilliğin ortasındadır. Sözelimi iffet, taşkınlıkla haz alamamanın, cömertlik; savurganlıkla cimrilik arasında orta noktadır.

Kezâ mizahın orta noktası; nüktedanlık, oyun ve eğlence ise ahlâksızlıkla sahtekârlığın ortasında yer alır.

Hilm; aşırı öfkeyle hiçbir şeye kızmama arasında; haya; arsızlıkla her şeyden çekinme arasında, tereddüt ve temkin; katılıkla dalkavukluk arasındadır.

Bu orta olma halleri ismen böyledir, kıyasen durum bunun tersine olup, izafe edildiği muhtelif şahıslara göre değişiklik gösterir. Kezâ eylem, (fiilen) kime, niçin, ne zaman, nerede yapıldığına göre de farklılık arz eder.”⁶

Bu söylemleriyle İbn Sinâ, ortada olmanın (dengeyi yakalamanın) iradî olmayı gerektirdiğini imâ etmektedir. İki zıdd durum insanda tabîî olarak var, fakat iki zıddın dengede olabilmesi ise bir fiili gerektirmektedir. Fiil ise aynı zamanda hem irade ve hem de tercihi (ihtiyar)n varlığına büyük kanıt olarak ortaya çıkmaktadır..

İnsanda bilkuve olan yetenekler, Allah'ın ilminde elbette ki bilfiildir. İnsandaki bilkuveyi insan bir yerde fiilde bulunarak bilfiil haline getirebilir. İnsanın bilfiil haline getirdiği şey, tümel (külli) mânâda kendisinde var olanı, tikel olarak fiilinde şahıslaştırmasıdır. İlginçtir ki, kendisinde olana karşı, bu orta hali kazanması, ancak insanın kendi fiiliyle gerçekleşmektedir. Zaten İbn Sînâ da ortada olmanın –insan onu henüz fiil haline getirmediği sürece- isimsel olarak var olduğunu, onu bilfiil haline getirmenin ise insana ait olduğunu söylemekle çok önemli bir hususa işaret etmektedir. İbn Sinâ'nın bu metni kadîm kelâm problemlerinden kabul edilen Tanrı'nın bilmesi ile insan fiillerinin belirlenip belirlenmeyeceği meselesine de nispeten ışık tutmaktadır. Şöyle ki Tanrı'nın, insan istidatlarından olan yetenekleri, insanda bilmesi bilfiil iken, insanın o yetenekleri henüz varlık alanına çıkarmaması ise insan için bilkuve haldir.⁷ Tanrı için bilfiil olan bu bilgide insan, iki ucun aşırılığında bir yerde durmakla veya iki ucun ortasında bulunmakla irade ve ihtiyar sahibi olabilmektedir. İnsanın böyle bir fiili dolayısı ile

6 İbn Sinâ, *Risâle fi'l-Ahlâk*, varak 120b. İbn Sînâ bu hususa atfen şöyle demektedir; “Bilki, beşeri nefislerin ilim ve kemal şerefleri farklıdır.” İbn Sînâ, ed-Duâ, ve'z-Zîyâre, s.286

7 “İlimler nefislerin aslında yerleşmişlerdir. Nefs, Faal Akıl aracılığı ile bu marifetleri idrak eder. Ki o Faal Akıl, nefis üzerine doğar ve onu malukatın suretleri ile aydınlatır.” Bkz. Hasan Asi, Age, s.43 İbn Sînâ, Kitâbu'n Necât, Beyrut 1992 s.167

Tanrı'nın bilgisinde bir değişim, esasta olmadığı gibi, O'nun bilgisinde bir artıp eksilme de söz konusu olmamaktadır. Ancak yine de insanın, yeteneklerine nispetle, durduğu yeri kim tayin ediyor sorusu güncelliğini ve problemliliğini korumaktadır. Fakat bu soruna rağmen İbn Sinâ'nın bu problematiği diğer müslüman düşünörlere göre hem Tanrı'ya ve hem de insanı dikkate alarak ileri bir aşamaya götürdüğünü söyleyebiliriz.

İbn Sinâ'da mutedil insan, konum ve durumu itibariyle, iradesi sürekli faal halde olan insandır ve bu durum gereklidir. Çünkü ne aşırı rezilliğe ne de bir insanın kendi yeteneklerinin üzerinde, cehd ve gayreti İbn Sinâ nezdinde makbul değildir. Sürekli bir irade üzerinde olmak bunun da şuurlu olması ve iradî durumu da faziletinden dolayı tercih etmek kişinin üstün ahlâkına delâlet eder.

Bu son yorumlarımızda daha çok iradenin fonksiyonelliği üzerinde durduk. Peki o zaman irade nedir? İbn Sinâ bu hususta şu kayda değer yorumda bulunmaktadır.

“İradeler, onları gerektirici illetler varsa var olurlar. Yerdekilere ve göktekilere nispetle dualar, zorunlu olarak bu iradeleri doğurur.”⁸

İrade illet ilişkisi, özgürlük anlayışlarının en temel sorunlarından birisidir. Eğer illet olmazsa irade de olmaz deniyorsa, o zaman iradeyi kendi zatı dışında yönlendiren başka etkenler vardır. Bundan dolayı da irade, irade ettiği şeye bağlı hale gelmektedir. Böyle bir durumda pür insan iradesinden bahsetmek mümkün değildir. Zaten İbn Sinâ'nın felsefî sistemi de Tanrı'nın dışındaki her varlığın Tanrı dolayısıyla Tanrı tarafından illetlendiğini öngörmektedir. İbn Sinâ'ya göre insan akli ve iradesi dış güçlerle çalışır. Dış sebepleri ve güçleri determine eden ise Tanrı'dır. O zaman insan iradesi ontik olarak Tanrı iradesine bağlı ve Tanrı'nın iradesi de insan iradesinin üstündedir⁹.

İradenin kaynağı ve neliği meselesinde görüş beyan eden İbn Sinâ, insan fiilinin de ne olduğunu, onu diğer fiillerden ayırdıktan sonra tanımlamaktadır. İbn Sinâ'ya göre; “fiil şuurlu bir şekilde meydana gelirse, bu fiille beraber ya akletme ve ilim vardır veya yoktur. Akletme yoksa fiillerin kaynaklandığı mebdde hayvanîdir. Fiille beraber akletme ve bilgi de varsa fiil ya aynı (müttehid) ya da çeşitlidir. Fiillerin çeşitli olduğu mebde, insanî nefis olarak adlandırılır.”¹⁰

İnsan fiillerinin şuurlu, aklî ve çeşitli yani tercihe (ihtiyara) konu (mevzu) olabilecek tarzda olması insanı diğer varlıklardan esaslı bir şekilde ayırmaktadır. Bir fiilin hem şuurlu, hem aklî ve hem de tercih edilebilecek başka mümkün alanları kapsamaması, o fiilin bir şekilde özgürce yapıldığını da göstermektedir. Demek ki bir fiilin insana ait olduğunu söyleyebilmemiz için; o insanın yaptığı fiili bilmesi, o fiili kasten yapması ve sonuç olarak bu fiili diğer fiil çeşitlerine karşı tercih etmesi gerekmektedir.

d. İnsan Fıtratı

İbn Sinâ, insan fiillerinin kaynağını belirtirken bu fiillerin karşılığı olan iyi ve kötü hakkındaki da fikir yürütmektedir. İnsan fiillerinin iyi ve kötü olması, insanın fıtratının mı bir gereğidir, yoksa insanın başka bir özelliğinden mi kaynaklanmaktadır? İbn Sinâ'ya göre;

8 İbn Sinâ, *Risâle fi'l-Ahlâk*, varak 120b.

9 İbn Sinâ, *Risâletu'l-Kazâ ve'l-Kader (Câmiu'l-Bedâi*, içinde) Mısır 1335, s. 56, 58.

10 İbn Sinâ, *Risâletu'l-Arşıyye fî Tevhidihî Teâlâ ve Sifatihî*, Haydarabad 1335 h., s. 10.

“İnsanın fitraten fâzıl, yahut rezil olarak yaratılmış olması mümkün değildir. Fakat (her insan) fazilet veya reziletten herhangi birine yönelmeye istidatlı olarak yaratılmıştır. Dolayısıyla ikisinden birine ait eylemleri yapması kolayına gelebilir. Böyle bir eylemde bulunması onun fazilete yahut rezilete fiilî olarak istidatlı olduğundan değil, bir eylemi âdet edinip sürekli tekrarlamakla ortaya çıkan bir hal sebebiyledir.”¹¹

İbn Sinâ insanların davranışlarının bir âdet olarak sürekli tekrar edilmesiyle iyi veya kötü noktasında süreklilik kazanacağını söylemektedir.

Ancak yine İbn Sinâ’ya göre; “tabiî istidatlar, farklı kategorilerde değerlendirilir. Bunlardan birincisi; izale edilmesi, artırılması, azaltılıp eksiltilmesi mümkün olandır ki âdet ismini alır. Bir diğeri ise, sabra ve kendine karşı nefsin zapturapt altına alınmasına imkân vermeyen tabiî istidatlardır. Ahlâk da böyledir ve aynı sınıflandırmaya tabiidir. Fakat faziletli ile nefesine hakim olan arasında fark vardır. Bunlardan birincisi hayrı isteyerek yapar, ondan haz alır ve yaptığı hayır dolayısıyla asla bir sıkıntı ve pişmanlık yaşamaz. İkincisi ise hayrı istemeye istemeye yapar, ondan dolayı acı çeker, muzdarip olur. Bu eylemlerinden asla lezzet almaz. İffetli ile kendini sınırlayan da böyledir.”¹²

Bu metinde insan fiilleri noktasında önemli yorumlar yapılmaktadır. Bunlardan en önemlisi, iradî davranışla, alışkanlık olarak (âdeten) yapılan davranışın statü farklılığıdır.

Görüldüğü üzere İbn Sinâ’nın insana tanıdığı hürriyet alanı; hem psikolojik ve hem de entelektualist bir karakter arz etmektedir. Psikolojik olarak insanın yapısal özelliklerinden hareket ederek insana fiilî bir alan oluşturmaktadır. Aklî olarak da insanın fiilinde, şuurun ve ihtiyarın oluşması için ön bilgiyi öngörmektedir.

İnsan zihinsel ve yeteneksel tezkıyeye ulaşmakla olgun davranışta bulunmaktadır. Zihinsel tezkıyenin yöneldiği yer ilâhî bilgi alanı olarak Faal Akıl, yeteneksel yönelim ise Tanrı’nın insanı yaratırken insana verdiği yeteneklerinin bilfiil haline getirilmesidir¹³.

Sonuç olarak, İbn Sinâ’da insan hürriyetinin varlığının kanıtı, duanın karşılık bulması ile bireysel uhrevî sorumluluğun kabul edilmesidir. Bu iki durum, insanın öyle veya böyle hem fail, hem de mesul olması nedeniyle kelimenin tam anlamıyla olmasa da, onun hür bir varlık olduğuna kanıt olarak gösterilebilir.

11 İbn Sinâ, *Risâle fi’l-Ahlâk*, varak IV.

12 İbn Sinâ, *Risâle fi’l-Ahlâk*, varak 120b.

13 Muhammed Gulab, “el-Marifetu’s-Sufiyye inde İbn Sinâ”, *Mecelletu’l-Ezher*, Kahire 1962, c. 33, s. 11.